

VROEGCHRISTELIJKE ESOTERIE EN GNOSIS

*De evangeliën van
Thomas, Maria Magdalena
en Judas*

Ingeleid, vertaald en toegelicht

Gerard Luttikhuisen

 Parthenon

Algemene inleiding	9
I. HET EVANGELIE VAN THOMAS	13
Inleiding	13
1. De Nag-Hammadihandschriften	13
2. Griekse fragmenten en de complete Koptische tekst van het Evangelie van Thomas	16
3. De publicatie van het Evangelie van Thomas	17
4. De literaire vorm van het Evangelie van Thomas	18
5. Didymus Judas Thomas	20
6. Kritiek op het apostolische christendom	22
7. De inleidende zinnen	24
8. Centrale thematiek (n.a.v. Thom 3a)	26
a. Het innerlijke Koninkrijk	26
b. Het alomtegenwoordige Koninkrijk	28
9. De oproep tot eenwording	30
10. Relatie tot de Bijbelse evangeliën en datering	32
11. Het Koninkrijk in de verkondiging van Jezus en in het Evangelie van Thomas	37
12. Het Koninkrijk in Lc 17:21 en in Thom 3a	39
13. Ideologische achtergrond	41
VERTALING	42
TOELICHTING	73
II. HET EVANGELIE VAN MARIA	103
Inleiding	103
1. De ontdekking en de publicatie van het Evangelie van Maria	103

	2. De tekst van het Evangelie van Maria	105
	3. De titel	106
	4. Maria Magdalena	107
	5. Opbouw van het Evangelie van Maria	108
	 VERTALING	 110
	De Koptische tekst	110
	De Griekse fragmenten	114
	 TOELICHTING	 116
[6]	Deel I (7.1-9.12)	116
	Het onderricht van de Verlosser (blz. 7,1-8,11)	116
	Afscheid van de Verlosser en reactie van de leerlingen (blz. 8,12-9,12).	117
	Deel II (9,12-19,3)	120
	Maria spreekt haar broeders moed in en vertelt over haar visionaire ontmoeting met Jezus (blz. 9,12-22).	120
	De opstijging van de ziel (blz. 15,1-17,9).	122
	Discussies tussen de leerlingen (blz. 17,10-19,2).	127
	 III. HET EVANGELIE VAN JUDAS	 131
	 Inleiding	 131
	1. De ontdekking en de publicatie van het Evangelie van Judas	131
	2. Het Evangelie van Judas in de Codex Tchacos	138
	3. Datering	139
	4. Judas Iskariot	142
	5. De rol van Judas in zijn evangelie	145
	a. Judas en het offer van Jezus	145
	b. De dertiende demon	148
	c. De ster van Judas	149

6. Het heilige geslacht en de andere geslachten	150
7. De God van Jezus en de God van zijn leerlingen (de oorsprongsmythe)	152
8. Het geloof van de apostelen en hun kerkelijke volgelingen	154
9. Waarom een evangelie?	155
 VERTALING	 157
 TOELICHTING	 169
Het woord vooraf (blz. 33,1-6)	169
Sectie 1: Kort overzicht van het voorafgaande leven van Jezus (blz. 33,6-21)	169
Sectie 2: Jezus' kritiek op de Godskennis van zijn leerlingen (blz. 33,22-34,18)	170
Sectie 3: Reactie van de leerlingen (blz. 34,18-35,14)	171
Sectie 4: De bijzondere positie van Judas (blz. 35,14-36,10)	172
Sectie 5: Jezus spreekt tot zijn leerlingen over het heilige geslacht (blz. 36,11-337,20)	173
Sectie 6: Het droomgezicht van de leerlingen (blz. 37,20-39,5)	174
Sectie 7: Jezus' uitleg van de droom (blz. 39,5-41,8)	175
Sectie 8: Verder onderricht van Jezus (blz. 41,8-43,11)	176
Sectie 9: Jezus spreekt met Judas over het heilige geslacht (blz. 43,11-44,14)	178
Sectie 10: het visioen van Judas (blz. 44,15-45,12)	179
Sectie 11: Jezus reageert op het visioen van Judas (blz. 45,12-46.4)	180
Sectie 12: Nogmaals de positie van Judas (blz. 46,5-47,1)	181
Sectie 13: Openbaring over de hogere wereld (blz. 47,1-51,1)	182
Sectie 14: Het ontstaan van de kosmische machten (blz. 51,2-52,14)	186
Sectie 15: De schepping van de mens (blz. 52,14-53,7)	188
Sectie 16: De levensduur van de mens (blz. 53,8-54,12)	192

[7]

Sectie 17: Het einde van de heerschappij van de demonische machten (blz. 54,13-56,11)	193
Sectie 18: Het offer dat Judas zal brengen (blz. 56,12-25)	196
Sectie 19: De laatste gebeurtenissen (blz. 57,1-21)	197
Sectie 20: Afsluitend verhaal (blz. 57,22-58,26)	198
Titel aan het slot	199
NOTEN EN LITERATUUR	200

I. HET EVANGELIE VAN THOMAS

INLEIDING

1. *De Nag-Hammadihandschriften*

In de Egyptische woestijn, niet ver van de stad Nag Hammadi, is halverwege de vorige eeuw – vermoedelijk in 1945 – een verzameling Koptische⁵ papyrushandschriften gevonden. De handschriften hebben de ons bekende boekvorm (het zijn geen *rollen* zoals de handschriften die vanaf 1947 in de buurt van Qumran bij de Dode Zee zijn ontdekt) en worden om die reden ook *codices* genoemd (enkelvoud *codex*, het Latijnse woord voor deze boekvorm, die vanaf de 2^e eeuw de boekrol geleidelijk is gaan vervangen). De *codices* waren gebonden in soms fraai versierde leren omslagen. In de meeste gevallen was het zachte leer aan de binnenkant verstevigd met op elkaar geplakte papyri. Op deze afgedankte papyri zijn allerlei stukjes tekst gevonden: rekeningen, contracten, opdrachten, bedankbriefjes, etc. Van belang zijn vooral de tijdsaanduidingen her en der op de papyri. Wanneer die omgerekend worden naar de gewone jaartelling gaat het om data kort voor het midden van de vierde eeuw. Daaruit kunnen we afleiden dat de leren kaften en hoogstwaarschijnlijk ook de handschriften die zij beschermden rond het jaar 350 of enkele decennia later zijn gemaakt. Andere methoden (paleografisch onderzoek, vaststelling van de ouderdom van het beschreven materiaal met de C14-methode) bevestigen deze datering.

Pas in 1975 werd bekend wie de boeken hebben gevonden. Bewoners van het in de buurt van Nag Hammadi gelegen dorp al-Kasr vertelden de Amerikaanse geleerde James M. Robinson dat ze in december 1945 in de woestijn op zoek waren geweest naar *sebakh*, een humusrijke grondsoort

[13]

III. HET EVANGELIE VAN JUDAS

INLEIDING

1. *De ontdekking en de publicatie van het Evangelie van Judas*¹⁸³

In de jaren '70 van de vorige eeuw werden in een derde- of vierde-eeuws graf niet ver van de Egyptische stad Al-Minya (ongeveer 250 km. zuidelijk van Caïro) vier antieke papyruscodices ontdekt. Volgens de vinders lagen de boeken in een kalkstenen kistje naast de stoffelijke resten van de daar begravene persoon. Waarschijnlijk hadden ze aan de overledene toebehoord en zijn ze als zijn kostbare bezit met hem meegegeven in het graf.

[131]

De vinders hadden geen idee van de inhoud van de boeken. We weten nu dat een van de handschriften beschreven is met Koptische vertalingen van enkele vroegchristelijke gnostische en hermetische geschriften.¹⁸⁴ Dit handschrift wordt in de literatuur meestal de Codex Tchacos genoemd (naar degene die zich het meest voor zijn behoud heeft ingespannen, zie onder). Relatief erg laat werd bekend dat het manuscript onder meer een versie bevat van het door bisschop Ireneüs aan het einde van de tweede eeuw al genoemde, maar verder onbekend gebleven *Evangelie van Judas*. (Met "Judas" wordt in dit geschrift niet Judas Thomas bedoeld, zoals in het *Evangelie van Thomas*, maar Judas Iskariot, zie onder, par. 4)

Via een lokale bemiddelaar kwamen de boeken in handen van Hanna Asabil, een antiquair-galeriehoudster in Caïro. Hanna, zoals hij door zijn collega's werd genoemd, kon geen Grieks en Koptisch lezen. Hij liet de manuscripten aan verschillende collega's zien, die hem bevestigden in zijn vermoeden dat het om zeer oude en dus zeer waardevolle boeken ging. Hanna was vast van plan er een hoge prijs voor te vragen.

(Papias') tijd onbewoonbaar zijn vanwege de stank die de stoffelijke resten van Judas verspreidden. Mede omdat de naam "Judas" verwant is aan het woord "Jood", heeft dit negatieve Judasbeeld bijgedragen aan het al enkele decennia na Jezus' dood opkomende christelijke anti-judaïsme.²⁰⁷

5. De rol van Judas in zijn evangelie

a. Judas en het offer van Jezus

De uitgevers-vertalers van het *Evangelie van Judas*, die vijf jaar lang in afzondering aan de conservering en de publicatie van het *Evangelie van Judas* hebben gewerkt, typeerden de Judas van dit geschrift als Jezus' favoriete leerling, de enige die de boodschap van zijn meester begrepen heeft. Zijn positie zou vergelijkbaar zijn met die van Thomas en Maria Magdalena in de naar hen genoemde evangeliën. Het zou in dit evangelie gaan om een rehabilitatie van Judas. Deze interpretatie is aanvankelijk door anderen overgenomen, maar wordt in recente studies niet meer verdedigd.

[145]

Ook over de relatie van het herontdekte evangelie tot de nieuwtestamentische evangeliën wordt nu anders gedacht. Terwijl de eerste publicaties ervan uitgingen dat het *Evangelie van Judas* uit ongeveer dezelfde tijd stamt als de geschriften van het Nieuwe Testament en dus een van het Nieuwe Testament onafhankelijk verhaal vertelt, hebben latere studies aangetoond dat de auteur bekend moet zijn geweest met verschillende nieuwtestamentische teksten en – misschien nog belangrijker – dat die kennis ook bij de luisteraars/lezers wordt verondersteld.

Het *Evangelie van Judas* is een verhaal over een belangrijke episode in het leven van Jezus waarin gesprekken van Jezus met zijn leerlingen en vooral met Judas afzonderlijk een centrale plaats innemen. Het geschrift heeft de kenmerken van een openbaringsdialoog. De aanleiding voor het eerste gesprek is een ontmoeting van Jezus met zijn leerlingen, inclusief Judas, tijdens de beoefening van "hun godsdienst". Wanneer zij een dankgebed uitspreken over het brood, lacht Jezus om hen en zegt hij dat ze dit doen om

achter. Deze mens levert Judas tegen een geldbedrag uit aan de Schriftgeleerden.

b. De dertiende demon

Op blz. 44,21 spreekt Jezus Judas aan als “jij, dertiende demon”. De eerste publicaties gingen ervan uit dat het in de Koptische tekst gebruikte Griekse woord *daimôn* hier de positieve betekenis heeft die het had in de Griekse filosofie sinds Socrates. Het *National Geographic* team vertaalde het woord daarom met “spirit”. Karen King koos om dezelfde reden voor de vertaling “god”: “Waarom wind je jezelf zo op, dertiende god?”²¹¹ Het ligt echter veel meer voor de hand dat met deze term een boosaardige geest wordt bedoeld, de gewone betekenis van “demon” in de vroegchristelijke literatuur.²¹² Zoals bekend, hebben de woorden “demon” en “demonisch” die betekenis nog steeds.

[148]

Waarom Judas de *dertiende* demon wordt genoemd, kunnen we opmaken uit een latere passage. Op blz. 46,19-24 zegt Jezus tegen Judas: “Jij zult de dertiende zijn en je zult vervloekt worden door de andere geslachten en over hen heersen”. Deze woorden impliceren dat ook de andere twaalf apostelen (de elf en de plaatsvervanger van Judas, Matthias) demonen zijn. Als de dertiende demon komt Judas boven de andere apostelen en hun aanhang te staan. Hij zal over hen heersen en om die reden door hen worden vervloekt.

Wat zeker een rol heeft gespeeld in het ontstaan van dit beeld van de apostelen is hun twaalftal.²¹³ Twaalf gold als het getal van de tekens van de dierenriem en van de met deze tekens verbonden “archonten” (demonische heersers over de kosmos).²¹⁴

De al vroeg in het christendom opgekomen gedachte dat de twaalf apostelen de plaats hebben ingenomen van de machten over wie Jezus door zijn dood aan het kruis heeft gezegevierd,²¹⁵ is in gnostische teksten a.h.w. van een minteken voorzien. Voor gnostici had Jezus' dood geen heilsbetekenis (slechts het lege lichaam van de Verlosser zou zijn gedood). De kosmische heersers zijn dus niet overwonnen. En de apostelen zijn in het